

*Л.І. Федулова,
д-р екон. наук*

*L.I. Fedulova,
Doctor of Econ. Sci.*

КОНЦЕПЦІЯ ГУМАНІСТИЧНО-НООСФЕРНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ В ТЕОРІЇ ІННОВАТИКИ

Abstract. The scientific-methodological approaches to the role of technological development in the formation of the socio-economic system of a society are considered from the positions of the noospherical thinking. The influence of the technological mean of productions on the formation of a socially oriented economy is demonstrated.

Події початку ХХІ ст. вказують на те, що визначальними чинниками розвитку суспільства стають рівень розвитку людського потенціалу країни, якість інституціонального середовища, динаміка підвищення якості життя та створення умов, що сприяють розвитку адаптаційних можливостей людини у швидко мінливому світі. Тому в сучасній методології досліджень процесів соціально-економічного розвитку особливо **актуальними** постають проблеми системного соціального аналізу і управління, результати яких доводять, що політику соціально-економічного розвитку соціально орієнтованої держави повинні визначати не економічні, а людські пріоритети, чинники, що формують середовище життєдіяльності і розвиток людського потенціалу, а також нові соціальні критерії оцінки розвитку національної економіки й суспільства. З цих позицій, переорієнтування цілей, пріоритетів і завдань соціально-економічного розвитку з макроекономічних показників розвитку національної і регіональної економіки на цілі активної соціальної політики, пріоритети соціальної сфери і розвитку людського потенціалу стало одним із головних стратегічних векторів розвитку багатьох країн світу.

Сьогодні вирішальним фактором соціального та економічного розвитку є вклад науки, інновацій та нових технологій. Завдяки йому постійно збільшуються обсяги виробництва та різноманіття продуктів, товарів і послуг. При цьому використовується величезна кількість первинних ресурсів та енергії, зростає негативний вплив сучасного виробництва і споживання на навколишнє середовище, збільшуються витрати на утилізацію виробництв продуктів та товарів, які закінчили свій життєвий цикл. Саме технології нових поколінь орієнтовані на нарощення їх прогресивних переваг і утримання впливу негативних факторів соціально-економічного розвитку в заданих межах. Технологічний прогрес змінив не тільки масштаби і структуру виробництва в індустріально розвинутих країнах, але й зробив помітний глобальний вплив на якість життя, взаємовідносини людей між собою і з навколишнім середо-

вищем. Значних змін набули завдяки появі нових технологій охорона здоров'я, освіта, масова культура, індустрія дозвілля, світ спорту. Водночас, потужний потенціал нових науково-технічних досягнень далеко не завжди використовувався винятково на користь людству. Загроза самознищення стала настільки очевидною, що викликала відповідну реакцію у вигляді базисних технологічних інновацій, які носять технологічний характер: створення нових поколінь екологічно чистих систем машин, маловідходних та безвідходних технологій, засобів моніторингу за станом навколишнього середовища і т. ін.

Досвід світового господарства XIX–XX ст. показує, що основою проривів в економічному розвитку, які викликають революційні зміни як способу виробництва матеріальних благ, так і задоволення зростаючих через нововведення потреб населення є технологічні інновації. А початок XXI ст. характеризується соціально-гуманітарними трансформаціями, які визначають параметри глобального соціального порядку сучасного світу і зумовлені тими технологічними зрушеннями, що розпочалися три десятиліття тому. В основу даних процесів лежать принципи ноосферного мислення, розроблені нашим великим співвітчизником В.І. Вернадським.

Помітний **вклад** у формування концепції ноосферогенезису [1] внесли українські вчені: від робіт С. Подолинського, М. Руденка до сучасних наукових здобутків І. Лукінова, В.Я. Шевчука, С. Дорогунцова, В. Гейця, Б. Данилишина, М. Долішного, Б. Буркінського, С. Харічкова та ін. У сфері впливу технологічного фактора на соціально-економічний розвиток заслуговують на увагу дослідження Л.Г. Мельника, основні положення якого полягають у такому: 1) постіндустріальне суспільство – чергова віха еволюційного розвитку природи, де інформаційно гармонізована людина за рахунок інформаційно-обумовлених засобів виробництва буде задовольняти особисті потреби інформаційної системи людини “соціо”; 2) інформаційна економіка набуває безпрецедентних властивостей (інформаційні послуги, товар через Інтернет, їх тиражування без обмежень у просторі і часі і т. ін.); 3) розвиток нанотехнологій, які забезпечують складання готових виробів безпосередньо з молекул і атомів. Одним із принципів гармонійного розвитку суспільства даний автор вважає відтворення мотивів соціально-економічного розвитку і екологізації економіки [2]. Заслуговує на увагу робота Є. Марчука [3], де представлено об'єктивний аналіз сучасних соціально-економічних умов України, особливостей глобалізаційних процесів та їх наслідків, подання розгорнутої характеристики головних факторів четвертої епохи цивілізації – технологічної і, головне, – детальне обґрунтування концептуальних положень руху України на випередження – нової стратегії регіональної політики соціально-економічного розвитку. Проте не розкритими є питання впливу технологічного способу виробництва на соціально-економічний розвиток економіки з позицій ноосферного мислення.

Метою здійсненого дослідження було узагальнити теоретико-методологічні підходи вчених різних галузей науки до визначення ролі технологічного фактора і технологічних інновацій у соціально-економічному розвитку країн та встановити відповідні закономірності і тенденції, які є важливою складовою теорії інноватики.

Результати дослідження. Рух історії, вважав Арнольд Тойнбі, визначається повнотою й інтенсивністю відповідей суспільства, його політичної еліти на історичні виклики часу. Останні, з одного боку, породжують стимули до зростання, а з іншого боку – загрози. Якщо виклик повторюється знову і знову, але залишається без відповіді, то, на думку Тойнбі, суспільство втрачає творчу силу, життєву енергію, результатом чого є надлом (криза) цивілізації [4]. Цю думку продовжує російський вчений з проблем соціального управління в контексті становлення нової цивілізації та відповідної їй управлінської парадигми В. Іванов: “Відповідальність за це покладається на управлінський професіоналізм та совість лідерів, які самі втрачають свій енергетичний і творчий потенціал і не дозволяють суспільству в цілому, творчо обдарованим з нової генерації знайти творчі сили і життєву енергію” [5].

Процеси розвитку цивілізації протягом останніх десятиріч вказують не лише на стрімкий розвиток всіх сфер життєдіяльності людини, але й на появу не бачених раніше засобів масового знищення людей, унікальної за своїми технічними параметрами і руйнівною силою військової техніки. Виробнича діяльність людини завдала і продовжує безперервно завдавати в багатьох випадках непоправної шкоди навколишньому середовищу, тваринному і рослинному світові. Найгострішою проблемою стає утилізація виробничих відходів. Усе частіше в різних кутках планети трапляються техногенні катастрофи з великою кількістю людських жертв. Тож серед особливо тривожних тенденцій основними визнано:

а) планетарні зміни, що відбуваються у природному середовищі (скорочення біологічного розмаїття, посилення “парникового ефекту” і, як наслідок, зміна клімату, виснаження озонового шару, скорочення площі лісів і деградація ґрунтів і т. ін.);

б) різко зростаюча диференціація як між різними країнами, так і всередині окремих країн, яка у поєднанні з боротьбою за ресурси призводить до поточних локальних конфліктів і становить високу загрозу глобального потрясіння;

в) стрімке зростання чисельності населення Землі при скороченні ресурсних можливостей планети;

г) марнотратний режим витрат непоновлюваних природних ресурсів, неврахування в діяльності сучасників інтересів майбутніх поколінь людей [див. 5].

Та все ж, незважаючи на такий стан справ, у людства сьогодні немає іншої альтернативи, крім подальшої інтенсифікації технологічного розвитку через ті ж самі причини: поступове вичерпання наявних природних ресурсів, зростання народонаселення планети й екологічні зміни, що відбуваються. Тому на передній план постало завдання визначення шляхів сталого соціально-економічного розвитку на основі більш широкого застосування нових досягнень науки і техніки та спільних зусиль усіх країн світу в цьому напрямі. У пошуках стійкого сценарію розвитку майбутнього вчені приходять до концепції, ключовими термінами якої є “постіндустріальна цивілізація”, “інформаційне суспільство”, “постекономічне суспільство”, “альтернативна цивілізація”, “комп’ютерна революція”, “інтелектуальна праця”, “творча діяльність”. Дослідженню даних проблем присвячені роботи О. Тоффлера, Д. Белла, М. Постера, П. Кеннеді, Л. Абалкіна, Л. Лескова, В. Іноземцева та ін. Деякі з них наголошують на наявність системних протиріч при здійсненні переходу

них процесів до постіндустріальної цивілізації. Зокрема, інформатизація праці веде до руйнації старих структур індустріального виробництва. Робота вдома, до якої, наприклад у США, перейшли вже декілька десятків мільйонів чоловік, вимагає істотного перегляду багатьох елементів стійкого функціонування соціального організму – профспілок, соціального страхування, колективних договорів, вимог трудової дисципліни, охорони праці та ін. Інформатизація виробництва значно підсилює диференціацію видів інтелектуальної праці: одні займаються високою творчістю, інші натискають клавіші на компютерах. Рвуться зв'язки між людьми, працівник перетворюється на пустельника, що одержує можливість задовольняти потреби, не виходячи за поріг власного будинку. Віртуальна комп'ютерна реальність поступово витісняє із свідомості образи навколишнього світу [6].

Наукові витоки вказаних подій слід шукати в теоріях соціальних змін. Зокрема, еволюціоністським за своєю сутністю є підхід прибічників теорій індустріального і постіндустріального суспільства. Основу соціальних змін вони вбачають у якісних зрушеннях в науці, техніці, самому характері матеріального виробництва, у соціальній структурі, рівні знань. Саме в рамках соціального еволюціонізму виникли теорії, що поставили за мету відобразити поступальний рух суспільства на основі порівняння його минулого і нинішнього станів. Так, на основі протиставлення традиційного і сучасного суспільств сформувалася теорія індустріального суспільства, сформульована у двох варіантах французьким соціологом Р. Ароном у лекціях, прочитаних у Сорбоні в 1956–1959 рр., і американським економістом та політологом У. Ростоу в роботі “Стадії економічного зростання” (1960 р.). Ця теорія описує поступальний розвиток суспільства як перехід від відсталого аграрного “традиційного” суспільства, у якому панує натуральне господарство і станова ієрархія, до передового, промислово розвинутого, “індустріального” суспільства. Для індустріального суспільства характерними є а) розвинута і складна система поділу праці в суспільстві в цілому за сильною його спеціалізації в конкретних сферах виробництва і управління; б) масове виробництво товарів на широкий ринок; в) механізація й автоматизація виробництва і управління; г) науково-технічна революція [7]. Наслідком цих процесів є потужний розвиток засобів транспорту і комунікацій, високий ступінь мобільності й урбанізації, якісні зрушення в структурах національного споживання. Основні характеристики великої промисловості обумовлюють форму поведінки не тільки у сфері організації та управління виробництвом, але й у всіх інших сферах громадського життя.

У 1970-х рр. з'являється і теорія “постіндустріального суспільства”. Найбільш відомі її представники – американські соціологи і політологи Д. Белл, З. Бжезинський, О. Тоффлер, а також французькі соціологи і політологи А. Турен і Ж. Фурастьє. Дана теорія стверджує, що суспільство у своєму поступальному розвитку проходить три основні стадії: а) доіндустріальну (аграрну), б) індустріальну, в) постіндустріальну. На першій стадії переважає первинна стадія економічної діяльності – сільське господарство, на другій – промисловість, на третій – сфера послуг. Основне завдання останньої стадії – індивідуалізація виробництва і споживання. Науковці відзначають, що якщо головною метою доіндустріального суспільства

виступала влада, у індустріальному – гроші, то в постіндустріальному – знання. Володіння знаннями – головний, престижний чинник. Кожній із цих стадій суспільно-історичного розвитку властиві особливі форми соціальної організації, зокрема, в аграрному суспільстві – це церква й армія; в індустріальному – це кооперація, у постіндустріальному – університети. У ході історичного розвитку істотно змінюється і соціальна структура.

Теорії індустріального і постіндустріального суспільства виписують послідовне проходження визначених стадій суспільно-історичного розвитку на основі технічних і технологічних нововведень у поєднанні з різними психологічними мотивами діяльності. Це націоналізм, дух підприємництва, конкуренція, певна етика, особисті амбіції підприємців і політичних діячів і т. ін. (рис. 1). Технічні і технологічні перевороти неминуче тягнуть за собою перевороти в інших сферах суспільного життя, але вони не обов'язково супроводжуються великомасштабними соціальними конфліктами і тим більше соціальними революціями. Здійснюючи розрахунки для світу в цілому, Форрестер і Медоуз дійшли висновку, що протиріччя між обмеженістю земних ресурсів, зокрема обмеженістю придатних для сільського господарства площ і зростаючими темпами споживання у зв'язку із зростанням кількості населення, можуть призвести в середині ХХІ ст. до глобальної кризи: екологічної, демографічної, виснаження природних ресурсів і занепаду виробництва. Вони запропонували негайно *припинити збільшення чисельності населення Землі*, обмежити промислове виробництво, зменшити приблизно в 100 разів споживання ресурсів Землі [8]. Проте наукою доведено, що перевантаження біосфери є наслідком невисокої народжуваності, техногенної перенасиченості, а, насамперед, низької культури використання ресурсів планети, примітивних методів господарювання й управління з боку тих суб'єктів, що, власне кажучи, переслідують свої низькі інтереси і не в змозі зрозуміти, що на цих стереотипах мислення й управлінської діяльності планета Земля вижити не може. “Під виглядом емоційного оптимізму негативна конвергенція, власне кажучи, виправдує безмежне зниження народжуваності і збільшення смертності, захоплення сировинних ринків і ринків праці, програмує технічну й інформаційну відсталість багатьох країн і континентів” [див. 5].

Еволюціоністські і революціоністські теорії суспільства, соціальних змін, засновані на ідеї суспільно-історичного прогресу, стверджують можливість, навіть невідворотність поступального розвитку суспільства, що характеризується переходом від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого. В одному випадку критерієм суспільного прогресу проголошується ускладнення соціальної організації суспільства (Г. Спенсер), в іншому – зміни в системі соціальних зв'язків і типі регуляції суспільних відносин (Е. Тенніс), у третьому – зміни в характері виробництва й ступінь оволодіння суспільством стихійними силами природи, що виражається в зростанні продуктивності праці і ступеня звільнення людей з-під гніту стихійних сил суспільного розвитку (К. Маркс). Фундатор ідеї постіндустріального суспільства Д. Белл виділяє *новації*, що лежать в основі третьої технологічної революції: заміна механічних, електричних і електромеханічних систем на електронні; мініатюризація елементів, відкриття транзисторів, що порівнюється з відкриттям

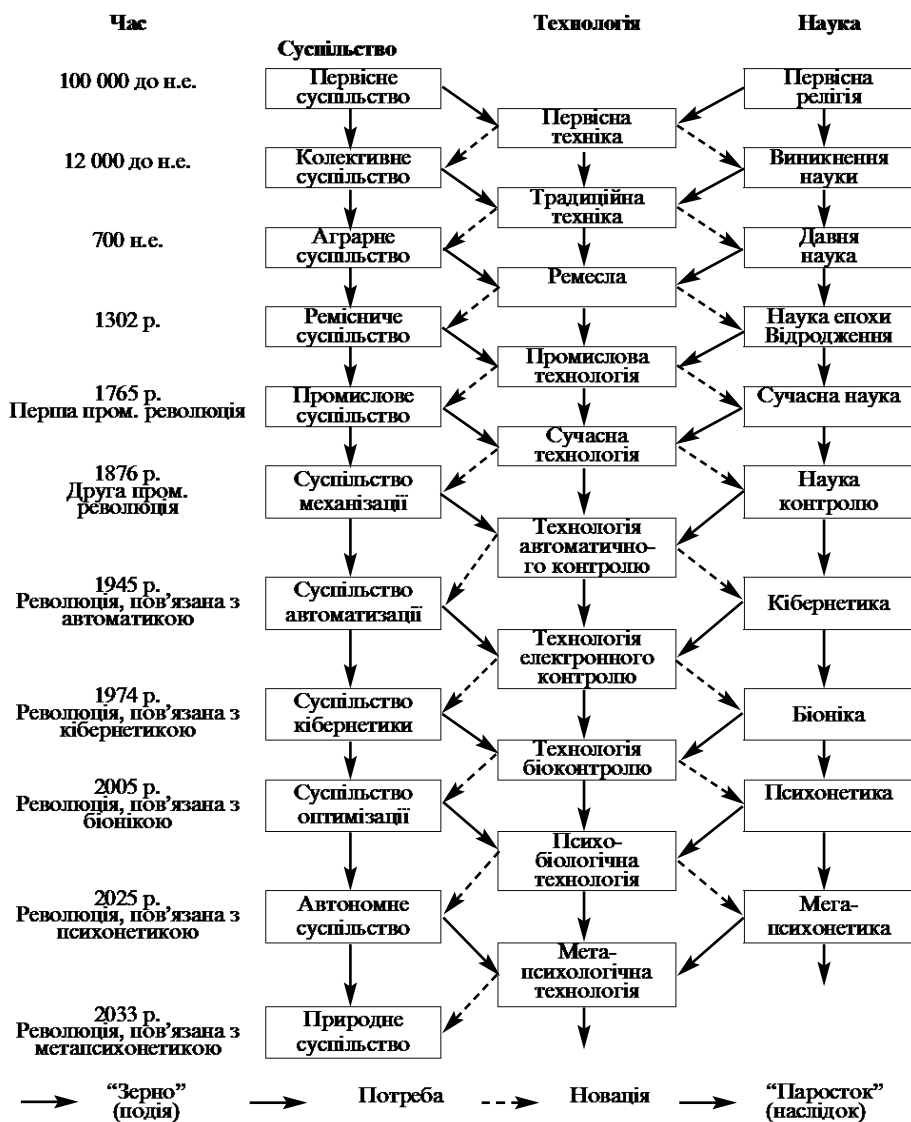

Рис. 1. Діаграма десяти стадій розвитку суспільства

Джерело: Кадзума Татеиси. Вечный дух предпринимательства. – К.: Укринтур, 1992. – 204 с. – С.177.

енергії пари; перетворення інформації в цифрову форму; програмне забезпечення, що надає можливість користувачу комп'ютера швидко розв'язувати різні завдання; фотоніка – ключова технологія транспортування у надчистому склі або оптичному волокні великих обсягів цифрових даних за допомогою лазера. Таким чином, *постіндустріальне суспільство* – це “новий принцип соціально-технологічної організації і новий спосіб життя, що витісняє індустріальну систему” [9] з такими характерними рисами: *гуманізація технологічного прогресу*, його структури, спрямованість інтелектуальних та інженерних сил, відкриттів, винаходів та інновацій, перш за все, на задоволення потреб людини в екологічно чистому харчуванні, боротьбу з хворобами та зміцнення здоров'я, підвищення рівня культурних надбань в усьому різноманітті; *екологізація технологічного прогресу*, засвоєння і поширення принципово нових безвідходних технологій, поновлюваних джерел енергії, засобів моніторингу навколишнього середовища, що дозволить спочатку зменшити темпи зростання споживання природних ресурсів і викидів у навколишнє середовище, а потім і абсолютно їх скоротити; *глобалізація науково-технічного перевороту*, швидке поширення його досягнень по всіх країнах для скорочення технологічного та економічного розриву між ними [10].

Б. Кузик серед основних аспектів глобалізації називає технологічний і пов'язує його з тим, що розв'язання глобальних протиріч неможливе на основі індустріального технологічного способу виробництва, орієнтованого на сировинний ресурс і руйнування навколишнього середовища. Постіндустріальний гуманістично-ноосферний технологічний спосіб виробництва сформується лише на основі базисних технологічних інновацій. Таким чином, неоліберальній моделі глобалізації протиставляється полярна **гуманістично-ноосферна модель**, яка спирається на принципово новий підхід до змісту, тенденцій розвитку і наслідків глобалізації та становлення постіндустріальної цивілізації, що породжує епохальні і базисні інновації. За даною моделлю належність тієї чи іншої країни до типу суспільства, світової цивілізації вимірюється не тільки її багатством, рівнем економічного та технологічного розвитку, скільки характером соціально-економічного устрою, складом соціокультурних цінностей. В основі даної моделі – концепція гуманістично-ноосферного постіндустріального суспільства, в центрі якого – пристойне становище і рівень життя людини, раціональна еволюція природи та суспільства [11]. Епохальною інновацією першої половини XXI ст. стає передбачена Питиримом Сорокіним трансформація чуттєвого соціокультурного та ідеаціонального (надчуттєвого) устроїв в інтегральний устрій [12], однією із характерних рис якого є наукове та естетичне сприйняття світу, що доповнюють одне одного, допомагаючи зрозуміти глибинні закони розвитку і гармонізації навколишнього середовища. Відтворюється значення культури, яка сприймає накопичену попередніми поколіннями культурну спадщину у її національному, етнічному та культурному різноманітті.

На думку відомого українського вченого О. Білоруса [13], перша стадія постіндустріалізму – *глобалізм* – не забезпечує повної свободи, бо має інші тотальні економічні інтереси. Незалежність може дати лише вища – ноосферна стадія розвитку цивілізації. “*Ноосферизм* – це майбутнє глобальне суспільство, де панують не

економічні інтереси, а людський розум і колективний інтелект. Якщо індустріальне (буржуазне) суспільство “виступає виключно в економічному вбранні, його фундаментальні риси і його поверхові ознаки зіткані з економічного матеріалу” [14], то постіндустріалізм поступово змінює економічні й неекономічні пропорції на користь останніх. Це відбувається через трансформацію структури економіки в напрямі та інтересах нематеріальної сфери. Глобальна постіндустріальна економіка з пануванням глобальних корпорацій підриває товарне виробництво, обмін і вартість, але не усуває їх.

Ноосфера – сфера розуму, що, зростаючи, впливає на природні процеси, які здійснюються в біосфері, на її еволюцію. Однак у саме поняття “ноосфера” вкладається різна сутність, бо ж різні думки щодо нього висловлював і В.І. Вернадський. Зокрема, в одних роботах він стверджує: “В последние тысячелетия наблюдается интенсивный рост влияния одного видового живого вещества – цивилизованого человечества – на изменение биосферы. Под влиянием научной мысли и человеческого труда биосфера переходит в новое состояние – в ноосферу. Человечество закономерным движением, длившимся миллион-другой лет, отходит от других живых организмов как новая небывалая геологическая сила... Процесс эволюции биосферы, переход ее в ноосферу явно проявляет ускорение темпа геологических процессов... в течение нескольких тысяч лет в связи с ростом научной мысли и социальной деятельности человечества “ [15, с. 20–21, 23].

Даючи тлумачення сутності соціальної революції, В.І. Вернадський ще на початку ХХ століття стверджував: “Протягом століть біосфера неодноразово переходила в новий еволюційний стан. У ній виникали нові геологічні прояви, яких раніш не було. Це переживаємо ми й зараз, за останні 10–20 тисяч років, коли людина, виробивши в соціальному середовищі наукову думку, створює в біосфері нову геологічну силу. Біосфера перейшла або, вірніше, переходить у новий еволюційний стан – у ноосферу, переробляється науковою думкою соціального людства” [16]. Але якщо на початку ХХ століття перетворення біосфери в ноосферу (сферу розуму) виглядало як незворотна тенденція, пов’язана із соціальною діяльністю людства, що ускладнюється, і зростанням ролі наукової думки, то наприкінці ХХ і початку ХХІ століть вона перетворилася на основну закономірність виживання і подальшого розвитку людства. Саме під потужним впливом соціальної революції, яка, у свою чергу, стала наслідком науково-технічної і інформаційної революцій, сьогодні здійснюються вирішальні і системні зміни у сфері управління, його теорії і практики. Сутність цієї революції, на думку науковців, полягає в тому, що докорінно змінюється вектор суспільного розвитку: від споживчого, спонтанного використання ресурсів планети Земля, невтримної експлуатації її надр, природних і виробничих ресурсів – до доцільної витрати її життєвих сил на основі колективного інтелекту – світової науки, творчого саморозвитку як усіх землян, так і кожної особистості, їх духовності.

В.І. Вернадський обґрунтував, що *парадигма спонтанної поведінки людства*, тобто шлях від одних помилок до інших, злетів і потрясінь на основі амбіцій, національного егоїзму або професійного неучтва в управлінні суспільними і природними процесами, себе вичерпала. Людина піднялася у своєму розвитку вище всього живо-

го на планеті Земля, але досі не усвідомила свою відповідальність за збереження навколишньої її біосфери й збереження людського роду. Тим часом події кінця XX і початку XXI ст. показують, що стихійна рівновага між соціальним середовищем і біосферою стає зовсім неможливою. Під впливом науково-технічної революції споживачка налаштованість світу неминуче веде до екологічної катастрофи, близькість якої стає головним викликом XXI століття. У такій ситуації важливо зрозуміти, що науково-технічна і наступні за нею інформаційна й управлінська революції не тільки загострили питання необхідності вибору, але й підготували умови для його негайного здійснення, більш чітко визначили контури нової цивілізації і технології її становлення та розгортання. Сьогодні практично доведено, що наукова думка, котра стверджує науково-технічну революцію як основну продуктивну базу, може мінімізувати згубні наслідки раптових катаклізмів і потрясінь на основі осмислення вихідних даних досвіду реальної оцінки проблемної ситуації, прогнозних інноваційних методів управління.

Зв'язок між природозберігаючими інноваціями та інноваціями технологічними і соціокультурними підкреслював М. Мойсєєв: “Диалектика нашей жизни такова: из-за развития технических новшеств мы оказались на краю пропасти, но без них мы не сможем перекинуть мост в будущее и отойти от края пропасти – в этом противоречивость антропогенеза. Техническое развитие абсолютно необходимо, но его недостаточно: иной должна стать цивилизация. Иным – духовный мир человека, его потребности, его ментальность” [17]. На його думку, ноосфера не стільки стан біосфери, скільки епоха, коли людський розум буде здатним визначати умови, необхідні для забезпечення коеволуції природи та суспільства. Необхідні для цього умови М. Мойсєєв визначив як “екологічний імператив”, що означає межу припустимої активності людини.

Автори зазначених вище теорій неодноразово підкреслювали, що XXI ст. передбачає розглядати економічну науку не лише як соціально-економічну теорію про виробництво товару та прибутку в умовах обмежених ресурсів, але й оцінювати ефективність держави за традиційними техніко-економічними та соціально-економічними показниками. На думку білоруських авторів [18], якщо немає випереджального накопичення в нематеріальній сфері, особливо в самій людині, її розумі, знаннях, науці, освіті, культурі, не можна сподіватися на зростання ВВП, підвищення ефективності в матеріальному та нематеріальному виробництві. В цьому сутність *ноосферної економіки*, яку автор трактує як “розумний засіб суспільного відтворення товарів, робіт та послуг на основі вдосконалення системи корпоративних інноваційних виробничих відносин та переважно постіндустріальних продуктивних сил з відповідними критеріями ефективності: розвитком особистості людини, збереженням природи для майбутніх поколінь, стійким зростанням ВВП і його розумним розподілом між відносно багатими та відносно бідними членами суспільства та із максимальною зайнятістю працездатного населення в соціально орієнтованій макроструктурній економіці” (див. 18, с. 16–17). В основу теорії розвитку економіки і соціальної політики покладено системне використання трьох основних фундаментальних соціально-економічних теорій цивілізаційного розвитку людства: ноосфер-

ної теорії (пріоритетний розвиток розуму людини та інноваційної діяльності), неомарксистської теорії (розвиток науки як головної продуктивної сили, яка, використовуючи різні форми власності, забезпечить стійке зростання ВВП – знову створеної вартості на основі структурного принципу “золотого перетину”); неокейнсіанської теорії з її уявами про сильну та ефективну роль держави в суспільному відтворенні системи Природа–Людина–Суспільство з максимальною зайнятістю працездатного населення.

Головна особливість системи глобалізму [див. 13], яка базується на новому інформаційно-інтелектуальному способі виробництва, полягає в тому, що рух капіталів є глобальним і здійснюється “зі швидкістю світла”. Тому на етапі глобалізму вперше стикаються в часі і стають інтегрованими інформаційна (технологічна) й економічна революції, які підсилюють одна одну, зливаючись у єдину глобальну революцію сучасності. Якщо раніше індустріальні технології впродовж тривалого часу монополюючі ізолювалися в рамках окремих країн, то тепер завдяки їх інтелектуальному й електронно-інформаційному характеру та існуванню глобальних мереж менеджменту вони одночасно генеруються й передаються у глобальний простір. Мета системи глобалізму очевидна – створення підконтрольної глобальної економіки, тобто “економіки, здатної працювати як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети” [19] в інтересах глобалізаторів. З кінця 1990-х США і багато інших індустріально розвинутих країн світу зіштовхнулися з новим феноменом – виведенням за кордон не тільки індустріальних виробництв, але й сфери послуг та інтелектуальної праці. Було розроблено метод так званого “аутсорсингу бізнес-

процесів” (Business Process Outsourcing – ВРО), що передбачає як один з найважливіших засобів досягнення компаніями своєї глобальної конкурентоспроможності передачу на підряд іншим підприємствам комплексу другорядних технологічних процесів. Асоціація інформаційних технологій Америки (Information Technology Association of America) опублікувала результати дослідження, у якому дійшла висновку, що виведення робочих місць за кордон дозволяє США знижувати інфляцію, збільшувати продуктивність праці й створювати нові робочі місця. За підрахунками Асоціації, американські корпорації вивели за межі США 104 тис. робочих місць у сфері інформаційних технологій – приблизно 3% від загальної кількості зайнятих у цій сфері. За той же період у США, завдяки аутсорсингу, було створено 90 тис. нових робочих місць. Є всі підстави вважати, що ці робочі місця створені у сфері управління виробничими процесами, у тому числі і виробничих процесах із використанням інтелектуальної праці. Усього з 1995-го по 2000 р. промисловий сектор 20 найбільших економік світу закрити понад 22 млн. робочих місць (або 11% від загальної кількості), значна частина яких була перенесена на “ринки, що розвиваються” [20].

Погоджуємося з думкою, що деякі автори ідеалізують глобалізацію, а з нею й систему глобалізму, стверджуючи, що це процес поступового становлення “глобально-системної цілісності, головною метою якої є спільне виживання і спільний розвиток усього людського співтовариства” [21]. Вони забувають, що майже 35% на-

селення світу живе в країнах, технологічно відірваних від країн-лідерів “золотого мільярда”, і не продукують високих, авангардних технологій. Методологічно необґрунтованими є і концепції, автори яких намагаються довести, що глобалізація та інформаційно-інтелектуальний характер глобальної економіки підривають ринкове господарство і вартість як його системоутворюючу категорію. З подібними твердженнями важко погодитися. Новий технологічний спосіб виробництва, інформаційно-інтелектуальна економіка глобального характеру не можуть функціонувати без адекватних ринкових механізмів обміну діяльністю та її результатами. При цьому потрібно брати до уваги наявність великих фінансових потоків глобальної економіки, які схильні відриватися від реального виробництва, перетворюючись на віртуальні ресурси. Водночас технологічні перетворення неринкового характеру, які не мають фінансової бази, є безперспективними. Тому “ізольоване від світового ринку технологічне переоснащення і навіть імовірне становлення в Україні нового постіндустріального технологічного способу виробництва ще не є головною гарантією глобальної конкурентоспроможності нашої економіки. Тільки поєднання цих напрямів, врахування глобальних факторів у національній стратегії розвитку може дати необхідний результат” [див. 13].

Заслуговують на увагу думки авторів [22] стосовно того, що ринкова система сама по собі нейтральна відносно потреб, які задовольняються. Як така, вона не виділяє особливих потреб як, скажімо, якихось етично не прийнятних. Але ринок істотно інтенсифікує пошукові зусилля. Володіння цією якістю робить ринок небезпечним, оскільки завжди є ризик закріплення на ньому олігархічної потреби, вплив якої на життєдіяльність людини вважається негативним. Те ж саме стосується і технологічних способів одержання економічних благ за рахунок перекачування екологічно нерентабельного споживання природних ресурсів. Якщо подібні тенденції будуть продовжуватися, то вже в середньостроковій перспективі знизяться до критичного рівня такі соціометричні показники, як рівень здоров'я, тривалість життя, показник працевіддачі, рівень стану освіти і т. ін. У кінцевому підсумку це призведе до ослаблення професійних навичок кваліфікованого і творчого потенціалу населення. Отже, ослабне інноваційний процес. З іншого боку, бізнес зацікавлений у своїй результативності, а це передбачає великі вкладення в людський капітал. Таким чином, на думку авторів, виникають закономірні антагоністичні протиріччя у сфері еколого-економічних стосунків. Тому пропонується введення екологічної норми інституціонального оформлення інноваційного процесу, суттєвими ознаками якого є: 1) у сфері економічного вибору – суверенітет суб'єкта, інституціонально закріплений заохоченням екологізованих форм приватного підприємництва; 2) у сфері суспільного сприйняття екологічної діяльності інноваторів – їх масова рекламована підтримка, що проявляється в активному екологічному стилі поведінкових мотивацій; 3) у сфері структуризації економічної діяльності – збалансований розподіл пошукової активності еколого-економічних відносин у соціумі.

Уникнути нищівних наслідків можна за допомогою екологічних інновацій, які сприяють відтворенню рівноваги, збалансованості та коеволюції природи й суспільства і є напрямом перетворення біосфери в ноосферу. Такі інновації спрямовані на за-

лучення у виробництво і більш ефективного використання натуральних продуктивних сил, природних ресурсів (тобто такі, які тісно переплітаються з технологічними, слугують їх природною основою), а також націлені на обмеження впливу на навколишнє середовище негативних наслідків виробництва та життєдіяльності людини, відтворення порушеної рівноваги в коєволюції природи та суспільства. Остання глобально-екологічна інновація, яку можна назвати становленням ноосфери, може бути реалізована через кластер базисних інновацій в різних сферах діяльності, що конкретизують епохальну інновацію і є основою постіндустріального технологічного способу виробництва [23, с. 189]. Такі інновації знайдуть вираження в масштабному переході до: безвідходних, екологічно чистих та ресурсозберігаючих технологій в усіх сферах виробництва; економічної, ресурсозберігаючої моделі споживання, у тому числі й у домашньому господарстві; правових норм, стандартів, правил, що встановлюють обов'язкові екологічні обмеження та відповідальність у глобальних (типу Кіотського протоколу), національних чи регіональних масштабах і т. ін. В економічному плані доцільним буде впровадження екологічної антиренти, що сприятиме стимулюванню підприємців до здійснення екологічних інновацій та зменшення викидів у навколишнє середовище (але для цього потрібна реальна можливість визначати окупність екологічних інвестицій); державна влада і глобальний екологічний фонд отримали б необхідне джерело додаткових коштів для здійснення інновацій, екологічного моніторингу та прогнозування, реалізації загальнодержавних та міжнародних екологічних програм та проектів, розвитку екологічної освіти тощо.

Висновки. На жаль, розв'язання більшості системних проблем в економічному і суспільному житті України не дає очікуваного результату, першопричиною чого є відсутність розуміння державною владою факту, що всі виклики, які постали перед світом і Україною, лежать у принципово іншій площині – у площині економіки постіндустріальних відносин, яка виникає, принципово інших відносин власності, нової системи мотивації до праці. Під впливом двох революцій – науково-технічної й інформаційної – виникає ця інша економіка, у створенні якої традиційні індустріальні фактори (мінерально-сировинні ресурси, будівлі, споруди і т. ін.) перестають відігравати вирішальну роль. У створенні собівартості продукту, суспільних відносин, нового виду мотивації до праці (і життя в цілому) вирішального значення набули нематеріальні фактори: знання, інформація, інноваційний тип мислення і поведіння творчої людини, що створює “ноу-хау”.

Стає очевидним, що без врахування глобальних, загальнопланетарних факторів розвитку, єдності природного і соціального, земного і космічного, матеріальних і духовного начал у житті людства побудувати сучасну управлінську парадигму і знайти адекватні їй технології реалізації неможливо. Ефективне використання методів інноваційного розвитку національної економіки передбачає наявність відповідного соціального базису – формування і стійке відтворення інноваційної суспільної культури. Формування сучасної інноваційної культури як підґрунтя для ефективного науково-технологічного розвитку в Україні потребує відповідної перебудови соціально-економічного та культурного світогляду суспільства. Головне

завдання щодо розвитку інноваційної культури суспільства в системі економіки знань полягає у стимулюванні трансформації суспільних цінностей відповідно до визнання пріоритетів творчої праці, самовдосконалення і самонавчання, соціально відповідального підприємництва та правової компетентності.

1. Ноосферогенезис і гармонійний розвиток / В.Я. Шевчук, Г.О. Білявський, Ю.М. Саталкін, В.М. Навроцький. – К.: Геопринт, 2002. – 127 с.
2. Мельник Л.Г. Економіка устойчивого развития. – Сумы: Ун-т. книга, 2001. – 386 с.
3. Марчук Є.К. Україна: нова парадигма поступу. – К.: Аваллон, 2001. – 216 с.
4. Тойнби А. Постижение истории. – М.: Прогресс, 1991. – 412 с.
5. Иванов В.П., Иванов А.В., Доронин А.О. Управленческая парадигма XXI века : Учебное пособие для вузов: – Т.1. – М.: МГИУ, 2002. – 180 с.
6. Бусел Н.Н. Проблемы стабильности развития socioeconomic системы у постиндустриальному суспільстві // www.meta.ua
7. Радугин А. А., Радугин К. А. Социология. – М., 1994. – 484 с.
8. Шимшилов С. Стратегия современного предпринимательства и социального развития корпораций : Учебник / Под ред. д.э.н. М.Н. Кулапова. – М.: Изд.-торг. корпорация “Дашков и Ко”, 2004. – 246 с.
9. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999. – 378 с.
10. Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Россия-2050: стратегия инновационного прорыва. – М.: ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2004. – 632 с.
11. Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции. – М.: Academia- Наука, 1999. – 412 с.
12. Сорокин П.А. Главные тенденции нашего времени. – М.: Наука, 1997. – 582 с.
13. Білорус О. Глобалізація і нова парадигма глобального постіндустріального розвитку // <http://soskin.info/ea>
14. Schumpeter J. A. Theory of Economic Development. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951.
15. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1991. – 386 с.
16. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – с. 30.
17. Моисеев Н.Н. Судьба цивилизаций. Путь разума. – М.: МНЭПУ, 1998. – 412 с.
18. Никитенко П.Г. Ноосферная экономика и социальная политика: стратегия инновационного развития. – Минск: Белорус. наука, 2006. – 479 с.
19. Глобалізація фінансових процесів. – К., 2001. – С. 93.
20. Хейвуд Дж. Б. Аутсорсинг: В поиске конкурентных преимуществ. – М.: Вильямс, 2002. – 242 с.
21. Формирование экономической системы России. – М., 2002. – С. 140.
22. Эколого-экономические отношения в системе совершенствования процесса регионального развития / О.П. Литовка, Л.А. Дедов, К.В. Павлов, М.М. Федоров // Региональная экономика: теория и практика. – № 8(35). – 2006. – С.10–19.
23. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. – М.: ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2004. – 444 с.